

д.е.н. Телетов О.С.

Сумський державний університет

ВИЩА ОСВІТА І НАУКА В УКРАЇНІ: ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Україна вступила в XXI століття з великою кількістю несподіваних проблем, які виникли за останні 20 років. З них більше 15-ти років ми постійно перебуваємо в стані *трансформування системи освіти* в Україні. Але якщо в економічній сфері за останні два десятиліття Україна на зовнішньому та внутрішньому ринках втратила не тільки окремі види вітчизняної продукції, але й цілі галузі: приладобудування, обчислювальну техніку та т. ін., у сфері освіти такого не відбувалося. Конкуренція між навчальними закладами була завжди, що спонукало здорове суперництво між науковими школами, рівнем викладання, престижем називатися студентом певного рівня, статусом міста знаходження навчального закладу, а також бажанням оволодіти конкретно спеціальністю: акторською, лісного господарства, стати філософом чи астрономом. Зараз готують всюди і маже з усіх напрямків.

На сьогодні *демографічний стан* в Україні такий, що число ліцензованих місць у вищій школі приблизно дорівнює кількості випускників середніх шкіл. Тобто за умов вдалих вступних іспитів практично всі змогли б стати студентами ВНЗ. Цей парадокс (хто ж поповнить вакантні місця на виробництві, сфері послуг тощо?) певним чином ліквідує впроваджена система загального тестування, яка закликає, по-перше, якщо не викоренити, то знизити існуючий рівень корупції, пов'язаної з освітою, по-друге, об'єктивно зменшить набори до неprestижних вищих навчальних закладів. Але, здавалося б розумне рішення, може призвести до ще непоправніших демографічних наслідків, що стосуються різних диспропорцій в розвитку м. Києва та інших регіонів, бо більшість молоді із зрозумілих причин хоче залишитися жити в столиці. Це – шлях у нікуди.

В перебудовчий та на початку постперебудовчого періоду Україна наблизилася, як ми дуже любимо останнім часом казати, до “*світових стандартів*”, практично ліквідувавши вечірню та скоротивши до мінімуму заочну освіту [1]. Але, наприкінці XX-го та на початку XXI-го століття під маркою необхідності виживання ВНЗ ці форми навчання знов розквітли усіма кольорами веселки. На перший погляд нічого поганого не відбулося. Держава, буцімто дає вищій школі змогу діяти в дусі ринкової економіки, викладачі не змінили професію, а їх сім'ї на той час “не вмерли з голоду”, студенти-заочники бачили, за що платять гроші. Але вже через декілька років стало зрозумілим, що близько 80% студентів фактично купують дипломи, а не знання й рівень випускника-заочника не відповідає вимогам, що подаються до фахівців відповідної спеціальності. Власне результати такої освіти ми маємо наочно: перспективних розробок обмаль, або одержуємо їх із-за кордону, кожен економічну або правову ситуацію трактуємо по-різному тощо.

Платна освіта частково присутня в державних ВНЗ і повністю в приватних. В *державних* – це додаткові надходження до бюджету навчального закладу, досить високий рівень навчання, “студенти-бюджетники” і “студенти-платники” здебільшого вчать в одних групах, що й зберігає високий загальний рівень підготовки, оплата за навчання дає можливість виживати в важких соціально-політичних умовах, під час економічних криз тощо конкретному ВНЗ, конкурентоспроможність якого залежить від його історії, місцезнаходження та іміджу. На державному рівні пояснювалося, що *приватні* ВНЗ створювалися для підсилення конкуренції у вищій освіті і, як результат, покращання рівня підготовки вітчизняних фахівців. В реальності це вийшло не зовсім так, а, точніше, зовсім не так. В більшості приватних ВНЗ вимоги до рівня знань студентів нижчі в силу того, що викладач бачить пряму залежність в оплаті своєї праці не від якості роботи, а від кількості студентів. Прибуток від цього одержують окремі особи – власники ВНЗ. Відповідальності перед державою в них – ніякої. Такі навчальні заклади започатковували на той час так звані “prestижні” спеціальності, відкриття яких не вимагало ні додаткових приміщень, ні обладнання, ні бази для практики: економічні, юридичні, з соціології,

політики та т. ін. Крім приватних, з'явилися так звані *відомчі* – в галузі сільського господарства, силових структур тощо. Найбільш аномальним тут є те, що ці навчальні заклади до останнього часу теж збільшували набори не на “свої” спеціальності, а на все ті ж престижні. Погіршується ця ситуація ще й тим, що в 2009–2010 рр. році уряд не придумав нічого кращого, як різко скоротити бюджетні місця в державних ВНЗ. Тобто, на бюджетне місце – надвисокий конкурс, а платне – коштовніше, ніж у приватному навчальному закладі.

Безумовно, працююча людина повинна мати право одержати вищу освіту із значної кількості спеціальностей, що має визначатися на державному рівні. Це практично повною мірою вирішує *екстернат*: загальна кількість підручників, посібників, інформації в мережі Інтернет повністю вистачає для самостійного опанування тією чи іншою навчальною дисципліною; послідовна здача іспитів дозволить здібним одержати вищу освіту за два роки, а посидючим, наприклад, за десять; потрібно скласти іспит обраний за жеребом викладацької комісії; коштувати це буди набагато менше ніж сьогоднішня вечірня, заочна та дистанційна форми навчання. Віртуальний зв'язок існує навіть у найвіддаленіших населених пунктах країни, тобто нічим люди, що мешкають у цих містечках і селах, не будуть скривджені. І марка ВНЗ зберігатиметься. У престижніших ВНЗ і кількість екстернів буде більшою.

Підхід до *освіти за Болонською системою* відповідає основному змісту так званої Болонської конвенції, підписаної в 1999 році 29-ма європейськими країнами в італійському місті Болонья. Болонська система вирішує питання практично безкоштовного постачання кадрів із країн з гіршим економічним станом до більш економічно розвинутих. Так думалося 3–5 років тому. Те, що відбувається зараз, набагато гірше. Мало того, що тепер найкращі студенти хочуть, закінчивши навчання, взагалі в подальшому перебратися закордон, за Болонської системи механічної роботи у кожного викладача збільшилося в декілька разів. Навчальний процес спрямовано не на творче опанування матеріалом, а на постійне відвідування занять та зубріння. В процесі викладання внести відповідні корективи практично неможливо. Багато хто із студентів, аж ніяк не заслуговуючих на найвищу оцінку, одержують її за рахунок постійного відвідування та дуже дискусійного з погляду опанування знаннями процесу тестування, навпаки, інші, які на відмінно вивчили матеріал, але не відвідували лекцій, на добру оцінку можуть не сподіватися та т. ін., що змушує адміністрації навчальних закладів “зверху” коректувати навчальний процес, постійно декларуючи, які оцінки ставити, які не ставити тощо. Тобто теж не зрозуміло, покращить чи погіршить якість освіти подальше впровадження Болонської системи.

Здається, що в цих умовах *викладацьких кадрів* повинно вистачати. Але це не зовсім так. Раніше викладачів вузівських дисциплін гуманітарного циклу (історії, філософії, психології тощо) готували в декількох провідних університетах країни. Вони одержували розподіл на роботу в різні навчальні заклади і багато хто з них залишився там працювати назавжди. Зараз, наприклад, практично ніхто з випускників філософського факультету національного університету ім. Т. Г. Шевченка нікуди не “розподіляється”, залишається працювати часто не за спеціальністю в Києві, аби назавжди стати киянином.

Що стосується *фундаментальної та прикладної науки* в цілому, то загальновідомо, що в усі часи вчених, як і викладачів вищої школи, все-таки, цінували. З одного боку, їх роль є визначальною для всіх сфер людської діяльності. З іншого – вчені в соціумі завжди наділялися такими відмінними від інших людей рисами, як працездатність, чесність та порядність, безкорисливість [2]. Вважалося, що їх діяльність, до речі як і діяльність вчителів, лікарів, військових тощо, що працювали на державу в цілому, скоріше місія, а не робота. В 1990 році в Україні було зосереджено 6,5 % світового науково-технологічного потенціалу, хоч за кількості населення тут менше 1%: це був чи не найбільший відсоток серед республік Радянського Союзу – на кожен тисячу працюючих осіб припадало 11 чоловік, зайнятих у науково-технічній сфері [3]. Вже практично 20 років відбувається

процес вилучення інтелектуальних ресурсів в інші сфери діяльності, а найжахливіше те, що найкваліфікованіші і найталановитіші з них взагалі полишають Україну назавжди. Оскільки, бюджетні витрати на науку не зростають, все більший відсоток науковців зосереджується саме у ВНЗ. Не дивлячись на те, що в середині 90-х років минулого століття Верховна Рада України встановила норму витрат на науку – не менше 1,7% від ВВП, бюджетні витрати в 2005–2008 роках становили 0,38-41%. Не можна сказати, що не було спроб відновити інфраструктуру інноваційної економіки через організації підтримки інновацій (технологічні фірми, технопарки, бізнес-інкубатори тощо). Але часто метою їх створення були далеко не загальнодержавні цілі. Не працює і ланцюжок *університети* → *бізнес* → *промисловість*. Основною причиною такого незадовільного стану певною мірою є відсутність чіткого законодавства про інтелектуальну власність. Розробки здебільшого не захищені, відсоток від їх застосування не сплачується, тому на часі вдосконалення системи патентування та ліцензування в напрямку формування професійних патентних мереж, створення бази даних за результатами впровадження заходів інноваційної політики й самих інновацій [4].

На окремий розгляд заслуговує *підготовка наукових кадрів* вищої кваліфікації. Вийшло так, що останнім часом це відбувається переважно у навчальних закладах 3–4 рівня акредитації. Загальне число аспірантів усе збільшується, відсоток, що захищають дисертації, – навпаки. Крім того, в тематиці дисертаційних робіт присутня дрібнотемність, у відношенні аспірантів до справи – “школярство”, а як інакше, коли більшість із аспірантів фактично не має практики роботи за спеціальністю, за виключенням, мабуть, педагогів та медиків. Працюючі ж за фахом аспіранти чи здобувачі, частіше бізнесмени, бо навчання, як правило, коштовне, – мають слабку теоретичну підготовку. Ідея про скасування проміжного наукового ступеня, яка прозвучала як відміна кандидатського чи прирівняння його до докторського, викликала в науковому середовищі значний супротив. З іншого боку введення освітніх рівнів бакалавра та магістра, який має готувати наукову дослідницьку, на відміну від практичної в спеціалістів, випускни дипломну роботу та інші зміни у вищій школі (в тому числі в приєднання до Болонського процесу в освіті) спонукають до необхідності наближення до загальноприйнятих у світі підходів із формалізації наукових заслуг людини. Там існують два наукових кваліфікаційних рівня: перший – магістра, другий – доктора наук. Якщо ми вже пішли цим шляхом, то рано чи пізно змушені будемо ліквідувати ситуацію, коли існують два проміжні рівні – спеціаліста та кандидата наук. З цим потрібно щось вирішувати, тим більше що існує думка поступового зменшення державного замовлення на підготовку магістрів.

Відповіді на всі ці запитання мають лягти в *загальнодержавну концепцію розвитку системи освіти і науки в Україні XXI століття*, що передбачає такі дії: 1) баланс між рівнем освіти і можливістю працевлаштування за спеціальністю має бути таким, щоб людина з науковим ступенем, магістр за освітою, кваліфікований робітник в Україні мали заробітну плату, яка сумірна оплаті праці відповідного фахівця на Заході; 2) розділити Міністерство освіти і науки на два: загальної середньої освіти та дошкільного виховання (обов’язкових для всього населення) та вищої освіти і науки; 3) ліквідувати поняття “національного” державного закладу, визначити, які навчальні заклади в перспективі мають існувати в Україні, чим (суттєво, а не формально) вони повинні відрізнятися один від одного; 4) кількість аспірантів, що вчаться на бюджетних місцях, повинна визначатися необхідністю кількості викладачів з вченим ступенем в даному ВНЗ, збільшеного на 10–15%, а також кількістю цільових аспірантів з інших навчальних закладів, аспірантів–заочників та здобувачів; 5) інновації в освіті повинні спонукати зрівняння умов ведення освітянської та наукової діяльності в столиці і регіонах.

1. Телетова С. Г. Системы оценивания знаний студентов в современных условиях / С.Г. Телетова, А.С. Телетов // Зб. наукових праць “Інформатизація освіти та дистанційна форма навчання: сучасний стан і перспективи розвитку” [Шоста міжнародна науково-методична конференція]. – Суми : Вид-во СумДУ, 2004. – С. 106–111.

2. Телетов А. Хватит ли энтузиазма? / А. Телетов // Новый коллегіум : [науковий інформаційний журнал: проблеми вищої освіти]. – 2000. – №6. – С.24–26.
3. Телетов А. Для кого реформируют образование в Украине? / А. Телетов // Панорама. – 2005. – № 23. – 13–19 июня.
4. Телетов О.С. Соціально-політичні аспекти економічного розвитку України (2008–2015) / О.С. Телетов // Механізм регулювання економіки. – 2008. – № 3. – С. 151–159.